

ONOMÀSTICA PENEDESENCA EN EL *REPERTORI D'ANTROPÒNIMS CATALANS* I EN L'*ONOMASTICON CATALONIAE*

Xavier TERRADO

El Penedès ha estat una comarca de cabdal importància en la història de Catalunya i en el procés d'expansió de la llengua catalana. I malgrat això, si comparem els estudis onomàstics referits a aquesta regió amb els dedicats, posem per cas, al Camp de Tarragona, haurem de concloure que ens queda molta feina per fer. És cert que s'hi han referit les obres de Pere Balanyà, *Els noms de lloc de Catalunya*, i de Ramon Puigcorbè i Picó, *Toponímia penedesenca*. Tanmateix el camp segueix estant quasi verge i el segador no sap on començar a posar la falç. I en aquests casos, creiem que el millor és anar a les grans obres que poden oferir un marc general, abans de passar a estudis particulars i a una síntesi ulterior. Per això, he volgut aprofitar l'aparició en els darrers anys de dues obres¹ incomparables: el *Repertori d'antropònims catalans* i l'*Onomasticon Cataloniae*. Dic incomparables, no en el sentit ponderatiu i superlatiu, sinó en el sentit literal: el RAC és un recull ordenat i sistemàticament presentat de tots els noms de persona que apareixen en els documents de la Catalunya Vella dels primers temps comtals (segles IX i X). En canvi l'*Onomasticon Cataloniae* és un diccionari etimològic dels noms de lloc de tot el domini català i de totes les èpoques. Ambdues obres s'il·luminen mútuament i es completen però són ben diferents, pel seu abast, pel mètode i per la finalitat. Hi ha, això sí, un punt d'intersecció ben clar: els noms de lloc que tenen el seu origen en un nom de persona. Aleshores el RAC ofereix materials a l'*Onomasticon* i aquest explica bé empremtes toponímiques dels antics antropònims.

En aquest article procuraré donar una visió de l'antiga onomàstica penedesenca, basant-me exclusivament en els materials oferts per aquestes dues obres.

1. Antroponímia en el *Repertori d'antropònims catalans*

1.1. DADES DOCUMENTALS I HISTÒRIQUES

Comencem, doncs, amb unes consideracions sobre l'antroponímia penedesenca del segle X. Dels 39.159 antropònims recollits en el RAC, 768 estan extrets de documents del Penedès. Tots són del segle X, la major part de la segona meitat: 17 estan

datats entre els anys 911 i 920, 6 entre 941 i 950, 20 entre 951 i 960, 12 entre 961 i 970, 183 entre 971 i 980, 195 entre 981 i 990 i 335 entre 991 i l'any 1000. De les quatre fonts d'aquests noms dues són publicades i dues inèdites. Les publicades són *Cartoral de Sant Cugat* (abreujat *CrtStCugat*), d'on provenen 416 noms, i el *Llibre blanc de Santes Creus* (*LlStCreus*) amb 65 noms. Els antropònims restants corresponen a fonts inèdites i han estat aplegats pel senyor Feliu Gaspar; ens hi referim atenent al número d'ordre que tenen en la relació de fonts documentals del RAC, amb les abreviatures *Feliu28* (87 noms provenen d'aquesta font)² i *Feliu29* (en provenen 186 noms).³

L'estratificació social dels penedesencs que duïen els noms aplegats en el RAC no és representativa del que devia de ser la distribució de la població, però por ser orientadora. Una dada sorprenent és l'elevat nombre de dones que apareixen en els documents: dels 768 noms, 86 pertanyen a dones, és a dir un 11,19%, un percentatge més elevat que la mitjana de 8,8% que els autors del RAC donen per al conjunt del repertori. Hem d'advertir que hem marcat amb l'etiqueta «nom de dona» algun nom que no apareixia identificat així en el RAC: és el cas de *Castissima*, documentat l'any 998, que semblava difícil d'atribuir a un home. Dels 768 noms, 115 són d'eclesiàstics menors (no bisbes ni abats). El percentatge d'eclesiàstics, bisbes, comtes, jutges i magnats, compradors i venedors és inferior al de la mitjana del corpus total del RAC, com pot veure's en la taula següent:

	<i>nombre PEN</i>	<i>% PEN</i>	<i>% RAC</i>
Eclesiàstics	(115)	14,970	20,60
Bisbes o abats	(13)	1,690	3,31
Comtes	(20)	2,600	3,38
Magnats o grans personatges	(3)	0,390	1,14
Jutges	(6)	0,780	1,14
Escrivans en document comtal	(5)	0,650	0,72
Testimonis en document comtal	(31)	4,810	6,83
Compradors	(31)	4,036	5,37
Venedors	(44)	5,729	9,60
Bescanviadors	(7)	0,911	1,37
Donataris	(13)	1,692	2,91

En canvi, és superior a la mitjana del corpus el nombre de possessors o antics possessors de béns seents, testimonis i donadors, la qual cosa sembla manifestar una societat arrelada a la terra i a la propietat rural.

	nombre PEN	% PEN	% RAC
Donadors	(72)	9,375	8,63
Testimonis	(266)	34,630	29,38
Possessors d'un bé seent	(177)	23,040	14,80
Antics possessors d'un bé seent	(38)	4,947	4,56
Escrivans	(56)	7,290	6,48

Si passem de la dimensió diatòpica a la diacrònica, les dades cronològiques del RAC palesen el caràcter tardiu de la conquesta i repoblació d'aqueixa terra de frontera. Aquest fet el podem il·lustrar prenent com a exemple un nom ben representat: el germànic *Miro*. En trobem 8 aparicions al Penedès i podem seguir la seva difusió per la geografia de la Catalunya Vella: en el segle IX el nom *Miro* era bàsicament conflentí i rossellonès. Després, a principis del segle X, se'n nota una major implantació cap al Pallars i la Ribagorça, el Berguedà, el Ripollès i la banda nord-oriental: Besalú, Girona, Empúries. A mitjan segle el trobem ja a Barcelona, el Maresme, Osona i Manresa. Als anys 970 i següents es concentren els casos en el Berguedà i Besalú. Solament a partir de 980 l'antropònim va guanyant implantació al Vallès, al Barcelonès i al Penedès. En aquests moments el Penedès era la barbacana de la Catalunya comtal en terres meridionals encara no prou segures.

1.2. DADES LINGÜÍSTIQUES

Podem ara entrar en les facetes més filològiques de l'antroponímia antiga. He utilitzat per a la interpretació i l'assignació dels noms les obres clàssiques: *Altheisches Namenbuch* de Förstemann, *Zur Geschichte Lateinische Eigennamen* de Schulze i *Die Germanischen Personennamen in Katalonien* de Dieter Kremer. A més del llibre de capçalera: *Els llinatges catalans*, de Francesc de Borja Moll. També el llibre d'Enric Moreu-Rey *Antroponímia. Història dels nostres prenomes, cognoms i renoms*.

Dels 768 noms penedesencs del RAC, 522 són d'origen germànic, 165 d'origen llatí, 9 d'origen grec, 22 d'origen hebreu bíblic, 3 d'ibèric, 1 d'àrab, 2 d'origen indoeuropeu preromà, 8 de basc (són els 8 casos d'*Ennego*), 1 d'aragonès o navarrès, potser en última instància també basc (*Eximeno*), i 18 d'origen incert. Quan dic «incert», vull dir que jo no n'estic segur de l'origen, la qual cosa no és obstacle perquè altres puguin saber exactament d'on vénen.

Hi ha 30 noms que únicament apareixen en el Penedès: *Aldeguncia*, *Apollonio*, *Arviansi*, *Cunillo*, *Damirus*, *Ducibile*, *Eritmagnus*, *Franchacio*, *Gilmoni*, *Gofremiro*, *Goldegodo*, *Gontaledi*, *Guillamagnus*, *Guilmosare*, *Gurdella*, *Iovannia* (4 exemples), *Ledire*, *Mansulfí*, *Olmerado*, *Ortosa*, *Osanna*, *Placiaries*, *Priossa*, *Richus*, *Rum*, *Sudelane*, *Naltarip*.

D'aquests noms potser crida l'atenció el caràcter poc comú d'*Aldeguncia*, possiblement forma primitiva d'*Aldonça*, que recorda el nom d'aquella *Aldonza Lorenza* de la qual parla Cervantes al *Quixot*. Trobem ja documentació del mot romànic *Cunillo*, 'conill', potser creació expressiva que al·ludeix a l'aspecte físic de qui el portava. *Francàs*, documentat ja en un època en què potser no al·ludia a un aspecte del caràcter, sinó a la filiació ètnica. Sigui com sigui, l'arrel és la mateixa que pocs anys després s'emprarà per crear el nom de Vilafranca del Penedès. El cas de *Gurdella* no podem assegurar que no sigui una falsa lectura per *Gudela* o *Gudila*; pensem que en la mateixa font trobem aquests noms d'origen germànic. I acceptant que la lectura sigui correcta, tampoc s'ha de suposar forçosament un diminutiu de *Gurda*, 'gordeta'; hi hauria bons ètims dintre del germànic, com **Wardahildis*.

El que ens sembla un clar germanisme és el nom *Rum*, que pot ser ben interpretat per *hruom*, 'glòria', ja ben vist per Moll i ben documentat en Förstemann (col. 883).

Entre els noms ben documentats en el repertori i que deixen descendència toponímica n'hi ha un: *Berà*, situat en els límits del Penedès. L'any 971 es troba ja la forma *Bera* com a nom d'un propietari rural en els documents inèdits de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona (*Feliu29*). Coromines va veure ja fa temps que es tractava d'un nom personal germànic. Ara el *RAC* avança en uns quants anys la documentació del nom.

Troblem també el nom d'un propietari rural anomenat *Chalafó* (*Feliu29*, any 990). Potser tinguem aquí la raó de ser del modern *Calafell*. Però podeu veure en l'*OnCat*, III, 182b10 les reflexions de Joan Coromines.

Hem dit que sorprenia el gran nombre de dones que apareixen mencionades en els documents.

Entre els noms de dona en figura un que probablement és d'origen germànic: *Druda*. Coincideix⁴ amb *Druda*, *Drudo*, *Drudilo*, *Truda*, *Trudila* assenyalats per Förstemann. I és el nom d'una famosa walkiria, germana de Thor. El llibre de Förstemann, cols. 421-427, aplega molts exemples, a partir del segle VI, de l'element DRUD o DRUDI, especialment en posició final i en noms femenins: *Agildrud*, *Bertedrudis*, *Bilidruda*, *Geldrudis*, *Imiltruda*...

Emmo és el nom d'una de les germanes de Carlemany. I ha de ser el mateix que Emma, nom d'una de les filles de Guifre el Pilós i també d'una coneguda santa.

Perdut el record de la llengua germànica, potser restava encara viva la consciència del valor dels antropònims, i això fa que s'apliquin a dones (*Druda*, *Emmo*) aquests noms de reconegut prestigi.

En els d'origen•romànic semblen predominar les formacions laudatòries, que posen de relleu una nota positiva en el caràcter o en el físic de la dona: *Bella*, *Bonadona*, *Bonamoça*, *Castíssima*, *Onorada*, tots ells de significat evident. Hi ha noms de prosàpia romana, com *Flamídia* o *Flavia*. I, per fi, noms com *Mirabilia* 'meravellosa', *Pulcra* 'bonica', *Speciosa* 'graciosa' 'elegant, de bon veure'. I fins i tot un mot català de connotacions delicades, que presagia ja la meravellosa subtileza de la poesia dels trobadors: *Tortora*, preciosa metàfora.

Un estudi comparatiu de l'antroponímia penedesenca amb la d'altres contrades de Catalunya seria força interessant. Però no estem encara preparats per fer-lo.

2. Toponímia penedesenca en l'*Onomasticon Cataloniae*

Passem ara a la segona part d'aquest treball: els noms penedesencs en l'*OnCat*. No recull aquesta obra tots els noms del Penedès. Cosa ben comprensible. Tothom que hagi volgut fer un estudi exhaustiu de la toponímia d'un terme municipal sap el temps i l'esforç que això comporta. Ara, portar aquesta tasca a tot el domini català no era a l'abast de la vida d'una sola persona. No ens esqueixem les vestidures: tampoc era un recull exhaustiu el que s'havia proposat Joan Coromines d'oferir en la seva obra, almenys tal com l'havia pensada en els darrers anys. El que volia Coromines era posar la toponíma catalana en el seu marc, i quan dic catalana llegeixi's prioratina, penedesenca o empordanesa. Calia donar la carta de situació, fixar uns punts de referència clars, tractar tots els problemes importants. I això sí que ho va fer. A partir de l'*Onomasticon*, els toponimistes catalans aniran ben orientats.

Si Joan Coromines no va estudiar tots els noms penedesencs, jo no tractaré en aquest treball tots els noms penedesencs que apareixen a l'*Onomasticon*. Em bastarà, per a la meua intenció, parlar d'alguns, en concret: *Alberic* (documental), *Albinyana*, *l'Arboç*, *l'Albornar*, *Avinyonet*, *Banyeres del Penedès*, *Bellvei del Penedès*, *Berà*, *la Bisbal del Penedès*, *les Cabanyes*, *Calafell*, *Canyelles*, *Castellet*, *la Gornal*, *Castellví de la Marca*, *Cubelles*, *Cunit*, *Foix*, *Font-rubí*, *Gelida*, *la Granada*, *Lavit*, *Llorenç del Penedès*, *Mediona*, *el Montmell*, *Olèrdola*, *Oleseta*, *Olivella*, *Pacs*, *el Pla del Penedès*, *Pontons*, *Puigdàlber*, *Sant Cugat Sesgarrigues*, *Sant Jaume dels Domenys*, *Sant Llorenç d'Hortons*, *Sant Martí Sarroca*, *Sant Pere de Riudebitlles*, *Sant Quintí de Mediona*, *Sant Sadurní d'Anoia*, *Subirats*, *Terrassola*, *el Vendrell*, *Vilafranca del Penedès* i *Vilobí del Penedès*.

L'*OnCat* ofereix la pronunciació popular de tots, la documentació antiga i, quan en disposa, algunes dades històriques, geogràfiques i socioeconòmiques. A part d'això, estableix els topònims relacionats i l'etimologia del nom.

Quina és la visió de conjunt de la toponímia penedesenca que podem extreure'n? Ho resumirem en els següents punts:

- El paisatge toponímic variat.
- El caràcter independent dels noms i el seu arrelament a la terra.
- El fet definitori de l'època de conquesta i de la repoblació medieval.
- L'empremta forta de l'hagiotoponímia.
- La transformació dels topònims en català.
- L'abundància de topònims postantroponímics.

2.1. EL PAISATGE TOPONÍMIC VARIAT

Entenem per paisatge toponímic el conjunt dels estrats lingüístics que han anat configurant la toponímia d'una regió. Coromines discrimina bé el que és antic i el que és modern, el que és d'època prellatina, llatina o catalana. I això fa aparèixer un relleu conceptual variat i matisat. A fi d'obtenir aquesta visió caldrà distorsionar de vegades la realitat matemàtica o estadística. No es dirà gairebé res de centenars de

noms de creació recent i formació evident, o en tot cas es fa una remissió al *Diccionari de la llengua catalana* o al *Diccionari etimològic català*. En canvi es dedica més d'una pàgina a cada un dels tres o quatre noms d'origen ibèric. Personalment crec que la distorsió és necessària i així ens ho demostren les modernes tècniques de disseny assistit per ordinador o les simulacions de realitat virtual. Per què no li haurem de permetre a Joan Coromines el que aplaudim en altres camps del saber?

Apareixen en la toponímia penedesenca els estrats següents: ibèric, indoeuropeu prellatí, llatí, germànic, àrab i català.

Pertanyen a l'estrat ibèric noms com *Olèrdola*, *Cunit* i *Olesa*.

De *Cunit*, poble del Baix Penedès entre Vilanova i el Vendrell, en parla a l'*OnCat*, III, 486b14. Ho relaciona amb el *Conil* andalús i l'*Onil* valencià. Es troba en el grup de noms de substrat iberomediterrani.

En *Olèrdola* i *Olesa* assenyala la possibilitat d'un entroncament amb l'iberobasc OLO, OLA 'cabana', que sembla bastant clar en un nom com *Olot*.

A un estrat indoeuropeu preromà quedaria assignat *Avinyonet*. Del caràcter autòcton i independent d'*Avinyonet*, se'n mostra convençut Coromines. No discutirem nosaltres si podria tractar-se o no d'un trasllat. En algun altre topònim es podria assenyalar un element prellatí, com en *Sant Pere de Riudebitlles*. És ben probable que *bitlles* s'hagi de relacionar amb el mot cèltic que significa 'soc', 'tronc d'arbre'. Però aquest segon component de *Riudebitlles* devia de ser ja mot català quan es va crear el nom.

A l'estrat germànic pertanyen els postantroponímics *Alberic* (nom documental) i el proper *Berà*. Són també d'origen germànic els components *marca*, 'frontera', de *Castellví de la Marca*, i *franca*, 'lliure', de *Vilafranca del Penedès*; però com en el cas de *bitlles* es tractava de mots acceptats en català, romànics d'adopció al cap i a la fi. Les *viles franques*, on l'autoritat era compartida entre els senyors i els pobladors, es distingien a la baixa edat mitjana de les *viles noves*, creades per una autoritat senyorial a fi d'assegurar l'arrelament de la població en terres poc aprofitades.

A l'estrat àrab queden assignats els noms *Calafell*, *la Cava*, *Gelida*, *Mediona* i *la Múnia*. De *Calaf* en parlarem en l'apartat següent, quan discutirem sobre la possibilitat (crec que poc probable) d'un trasllat del més conegut *Calaf de la Segarra*. De *la Cava*, imponent edifici de curiosa forma cúbica, en parla Coromines en nota al vol. III, 344a42: «És probable, en efecte, que aquest *Cava* no sigui el mot romànic sinó l'àr. *kácba* 'dau', 'cub', 'edifici de forma cúbica' i nom del famós edifici de la Meca». Per *Gelida* es proposa una base *žalida* potser en el sentit de 'posició ferma, resistent' (*OnCat*, III, 342a1), i per *Mediona* el nom personal àrab *Mādyun*.

No perd Coromines l'oportunitat de descriure el paisatge toponímic àrab: «I en tot cas no és estrany que sigui un arabisme més, formant part d'una plèiade de noms àrabs, de pobles més o menys pròxims, en la zona est del Princ., en particular els immediats *Masquefa*, *Garraf*, *Mediona*, *la Cava* (de *St. Quintí de M.*), i també *Jafre*, *Gallifa*, *Selma*, *Civit*» (III, 342a31).

Els elements romànics són els que constitueixen l'estrat fonamental: *l'Arboç*, *Banyeres del Penedès*, *Bellvei del Penedès*, *la Bisbal del Penedès*, *les Cabanyes*,

Canyelles, Castellet, Castellví de la Marca, Cubelles, Font-rubí, la Granada, Lavit, Llorenç del Penedès, el Montmell, Olivella, Pacs, el Pla del Penedès, Pontons, Puigdàlber, Sant Jaume dels Domenys, Sant Llorenç d'Hortons, Sant Martí Sarroca, Sant Sadurní d'Anoia, Subirats, Terrassola, el Vendrell, Vilafranca del Penedès i Vilobí del Penedès.

2.2. EL CARÀCTER INDEPENDENT DELS NOMS I EL SEU ARRELAMENT A LA TERRA

No ha estat mai Coromines partidari de postular trasllats de topònims basant-se únicament en la simple coincidència de noms. Segons l'autor de l'*Onomasticon*, topònims com *Albinyana, Avinyonet, Banyeres, la Bisbal, Calafell* i *Olesa de Bonesvalls* han nascut independentment dels seus homònims i després de ben arrelats han necessitat de vegades elements diferenciadors, com el diminutiu d'*Avinyonet* i *Calafell* o el sintagma *de Bonesvalls* postposat a *Olesa*.

En el cas d'*Avinyonet* (*OnCat*, II, 287b3) diu Coromines: «I és que, tant aquest com l'empordanès, aparegueren com a reproduccions independents del procés que hem discutit a propòsit de l'*Avinyó* de Bages i els de França; i el diminutiu no se'ls aplicà, fins que en temps força moderns, havent-los sobrepujat el veí de Manresa, en el renom que s'havia escampat d'ells per tot Catalunya, calgué anomenar-los amb sufix diminutiu, a fi d'evitar malentesos, i ni més ni menys com, p. ex., *Caldetes* ha colgat irremissiblement el nom de les caldes d'Estrac, *Gironella* de *Girona*, *Torrentí* de *Torrent*, *Granyanella* de *Granyena*».

En el cas de *Calafell* (*OnCat*, III, 182b10), pensa Coromines en la possibilitat d'una creació superlativa àrabra com la que trobem en *Fondeguilla, Moredilla* o *Massanella*. Tindríem aleshores un ètim **kaláh él-lah**, 'el canyar d'Alà'. Admet, però, que «potser és un *Calaf* germà del de la Segarra i modernament canviat en *Calafell* per necessitat de diferenciació». Potser té raó Coromines, però voldríem afegir-hi una altra possibilitat: que es tracti d'un postantroponímic. Una possessió rural pot donar lloc a una petita població i s'explicaria així el sufix diminutiu que permetria diferenciar el nom del de la gran vila segarrenca. De fet, observem en l'onomàstica personal del RAC un *Chalafó*, nom d'un propietari rural que troba el senyor Feliu Gaspar en un document de l'any 990.

En el cas de *Foix* (*OnCat*, IV, 237b34), nom d'un castell antic en el terme de Torrelles de Foix i d'una baronia en el de Sant Martí Sarroca, Coromines té molta cura d'advertir: «Res a veure no té això amb el Foix famós, la capital de l'Alt Lluenguadoc, cap del poderós comtat de Foix. Aquest ve simplement del NP llatí tardà FUSCIUS». L'etimologia proposada per al Foix del Penedès és el llatí vg. FOCES, 'congostos, engorjats'. Ho demostra bé Coromines amb documentació antiga, on apareixen les formes *Foex, Fodex* i *Riudofodeyx*, i amb una argumentació sobre l'evolució del mot on apareix mesclada la pronunciació mossàrab-morisca amb la catalana.